

ФІЛОСОФСЬКО-ПСИХОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ МЕТОДОЛОГІЇ ПІЗНАННЯ ПСИХІКИ

Віктор АНДРУЩЕНКО, Тамара ЯЦЕНКО

Copyright © 2012

Постановка проблеми. Багатопредметним об'єктом пізнання психології і філософії є *Людина*, а відтак формування її духовного світу, підготовка до життя в найширшому розумінні цього слова, поряд з розвитком її психологічної культури. При цьому не знижується актуальність питання: яким чином і на яких засадах здійснюється органічне поєднання філософії та психології, що конкретно означає їх синтез у функціональному відношенні, як і в контексті проблем відродження життєдайної духовності, що спирається на гармонізацію внутрішнього світу людини та її буття в матеріальному повсякденні.

Основа пізнання істини – “ставлення до всякої речі так, як того потребує сутність цієї речі” (К. Маркс). Істина є метою раціонального освоєння психологічної реальності. Специфіка останньої полягає в єдності суперечливої цілісності сфер свідомого і несвідомого. Філософія стверджує, що розум інтегрує всі формоутворення людського духу [1]. Саме тому на авансцену глибинного пізнання психіки виходять когнітивні процеси суб'єкта, які можуть деформуватися ілюзіями, викривленнями, породжуваними автоматизованими захистами, що зорієнтовані на підкріплення очікувань ідеалізованого Я. Сутність психічного – внутрішньо-структурно-динамічна, а тому шлях до пізнання його істинності пов'язаний з ослабленням, нівелюванням відступів від реальності, зумовлених насамперед потребою маскування особою едіпових мотивів поведінки. Практика такого глибинного, діагностико-корекційного процесу має підпорядковуватися законам “позитивної дезінтеграції психіки та вторинної її інтеграції на більш високому рівні психічного розвитку суб'єкта” [10], що відповідає філософському закону “заперечення заперечення”. Тоді глибинна психокорекція повертає людину обличчям до значущості вивчення власної соціально-перцеп-

тивної реальності у системі “суб'єкт-суб'єкт”, каталізує її особистісне зростання (самореалізацію) як передумову розвитку внутрішньої гармонії і психологічної культури.

РЕЗУЛЬТАТИ ТЕОРЕТИЧНОГО АНАЛІЗУ ПРОБЛЕМИ

(1) Проблеми функціонування психіки, поряд із протиставленням душевного тілесному, і сьогодні перебувають у центрі філософських дискусій. У філософії впродовж тривалого часу використовувався лише термін “душа” (“дух”), поняття “психіка” виникло тільки наприкінці XIX століття. Кожна школа психології брала до уваги *цілісність психічного*, але при цьому вирішувала, якою саме її частиною вона буде займатися. Наразі наше дослідження освоює шлях пізнання психічного у його цілісності (свідоме і несвідоме), що потребує не лише розкриття функціональних особливостей несвідомого, а й об'єктивування інструментальних аспектів його взаємозв'язків зі свідомістю. Пізнання – це передусім “пошук і знаходження балансу між низкою суперечливих позицій, які доповнюють одна одну” [7, с. 659]. Філософське розуміння *категорії пізнання* стикається з протистоянням концептуальних позицій: “реалізм – інструменталізм”; “фундаменталізм – феноменалізм”; “субстанціалізм – функціоналізм”; “догматизм – релятивізм”. Узагальнення суперечливих позицій дає змогу поставити їх на дві світоглядні платформи: “фундаменталізм” (есенціалізм) – “функціоналізм (“феноменалізм”).

Гіпотеза: пізнання психічного ускладнене традиційною залежністю досліджень від *природничого підходу*, що відкриває перспективи дослідження лише для однієї сторони – свідомості – за ігнорування іншої – несвідомого. Необхідність заповнення цієї прогалини і зумовила орієнтацію дослідницького пошуку на

цілісність психічного у його свідомих і несвідомих формовиявах і на розкриття перспектив пізнання несвідомого відповідно до його функціональних особливостей та взаємозв'язків зі свідомим.

Об'єктивна природа детермінант несвідомого, як не парадоксально, породжує суб'єктивізм свідомості. Психічне не лише системне, а й логічно впорядковане, що відображається у логіках – і свідомого, і несвідомого. Для пізнання феномену психічного логіка є “частиною теорії пізнання, і саме психодинамічного” [8, с. 548].

У будь-якому разі такий погляд на психіку як на схематичне відображення не збігається з позицією дослідників, які ототожнюють її з фізіологічним процесом. Психічне – не суто духовне, адже не відокремлене від перебігу мозкових процесів. Укоренилася думка про те, що психічне відображення “визначається” властивостями і відношеннями предметного світу, яким воно підпорядковане. Філософи, подібно до психологів, феномен відображення пов'язують із виникненням *свідомості*, на формування якої впливають суспільні відносини. Натомість “несвідоме – особлива сфера психічного чи система процесів, якісно відмінних від явищ свідомості” [8, с. 52] і “здійснюваних без участі свідомості” [7, с. 94]. Ми солідарні із З. Фройдом у його відкритті несвідомого як “автономного, незалежного від свідомості безособового початку людської душі” [7, с. 95]. Несвідоме існує “поза статтю, простором і часом”, що дало підставу К.Г. Юнгу вказати на його колективні та архетипні основи, які є вирішальними у здатності людини візуалізувати власний психологічний зміст. Звідси походить виняткова актуальність порушеної проблеми *пізнання психічного* не тільки у форматах свідомого й несвідомого, а й у їх єдності.

Відомо, що свідомість не вичерпує психічне: “У людини є й неусвідомлювані психічні явища і процеси, тобто такі, в яких вона не може дати собі звіту, які приховані від її самоспостереження” [7, с. 547]. Несвідоме філософи репрезентують дуже різнопланово, зокрема як: *анамнез* (Платон); *фізіологічні процеси*, що відбуваються поза свідомістю (Декарт); *нижня форма душевної діяльності* за порогом свідомості (Лейбніц); *діяльність нервової системи* (Гартлі); *інтуїція, чуттєве пізнання*, тобто як апіорний синтез (Кант); *глибинне джерело творчості* (представники романтизму); *ірраціоналізм* (Шопенгауер); ірраціона-

лізм як *універсальний принцип основи буття* й світобудови (Гартман) та ін. Скажімо, в 1824 році Герbart увів динамічну характеристику несвідомого, стверджуючи що несумісні ідеї можуть вступати в конфлікт, “причому слабші витісняються зі свідомості, не втрачаючи своїх динамічних властивостей, та продовжують на неї впливати” [7, с. 52]. Особливе місце слід відвести роботам З. Фрейда, котрий обґрунтував несвідоме не як нижчу форму психічного порівняно з головною формою – свідомістю, а як енергетично потужнішу силу, що антагоністично конфронтує з нею. Лише техніка психоаналізу, на переконання З. Фрейда, може послабити це протистояння. Заслуга К.Г. Юнга полягає у введенні категорії *колективного несвідомого та архетипу* як об'єднавчої інстанції минулого й актуального пластів людського досвіду.

Природа несвідомого і форма його існування доконче невідомі, хоча психологи здатні їх пізнавати, користуючись відкриттями З. Фрейда, К.Г. Юнга, що асимільовані *психодинамічною методологією*. Пізнання несвідомого З. Фройд знайшов в детальному аналізі другорядних речей – обмовок, описок, забувань, сновидінь тощо, які свідчать про чинники стурбованості свідомості. Він відкрив *метод вільних асоціацій*, за яким останні спонтанно спливають у свідомості суб'єкта, детерміновані імперативом внутрішніх, імпліцитних сил, що спричиняють мимовільну активність. Таким чином, З. Фройд істотно змінив сам підхід до наукового пізнання цілісної психіки і визначив перспективи розкриття сутності несвідомого, що відрізняється універсальністю законів функціонування як для психічно здорової людини, так і для невротика (відмінності полягають лише в акцентах, заданих хворобою). Воднораз стає зрозумілою цінність природної, спонтанно-мимовільної активності суб'єкта як засадової передумови ефективності глибинного пізнання психіки.

(2) Формування методології пізнання цілісної психіки у функціональній єдності свідомого і несвідомого – одна з центральних проблем психології. Навіть представники *діяльнісного підходу*, що віддають пріоритети зовнішній заданості активності суб'єкта, визнавали існування несвідомої сфери. Так, О. М. Леонтьєв пише: “На відміну від цілей, мотиви актуально не усвідомлюються суб'єктом: виконуючи ті чи інші дії, ми в цей момент зазвичай не звітуємося собі в мотивах, що їх спонукають, ... нам не важко вказати на їх мотивування, але воно не завжди містить у

собі вказівки на їх істинний мотив” [7, с. 201]. Ці уявлення в багатьох позиціях наближають нас до розуміння важливості вивчення неусвідомлюваної психічної активності у формуванні особистості, що передусім потребує розроблення спеціального категорійного апарату понять, здатних адекватно відображати функціонування несвідомого в упорядкованості його закономірностей. Несвідоме знаходить вияв у прихованому “другому плані” діяльності, на наявність якого вказував О. М. Леонтьєв. Для введення цього “другого плану” в площину об’єктивного спостереження у груповій корекції нами використовуються упредметнені засоби (“об’єктивний аспект діяльності”), що сприяють забезпеченню “наочної переконливості” для респондента логіки утворення поведінкового матеріалу, з’ясування якої передбачає здійснення психоаналізу та інтерпретації. Прикладом тут є досвід А. С. Макаренка – використання ним “публічного обряду” спалювання на вогнищі персональних характеристик і старого одягу, що емотивно вражало безпритульних і зумовлювало їхні особистісні зміни, новоутворення.

Важливо розрізнити такий різновид несвідомого, який має прямолінійну детермінацію (приміром, сформовані навички, звички). Ця форма несвідомого не є робочою в межах психодинамічного підходу, адже у поле дослідницької уваги психолога потрапляє тільки той різновид несвідомого, котрий пов’язаний із механізмами витіснень і чинниками заборони на повернення його наслідків (слідів) у свідомість за участю механізмів опору. Процедура пізнання глибинного (неусвідомлюваного) змісту психіки залежить від дослідника не повністю, а лише відносно, у зв’язку з іманентністю її динаміки (на відміну від традиційного експериментального підходу). Помічником глибинного психолога є його професійна здатність здійснювати діагностико-корекційний процес, слідуючи за активністю суб’єкта в її мимовільній континуальності та індивідуалізації. Глибинне пізнання передбачає інтерпретацію спонтанно-поведінкового матеріалу з метою визначення в ньому логічних взаємозв’язків, континуальність же виявів поведінки вказує на спрямованість енергетично первинних витоків мимовільної активності суб’єкта. При цьому не залишаються поза увагою функціональні відмінності сфер свідомості та несвідомого у їх взаємозалежностях. Мова свідомості та мова несвідомого істотно відрізняються. Несвідоме розкривається в образних,

метафорично-архетипних і символічно-полівалентних засобах, що несуть відбиток симультанності процесів, специфічних для цієї сфери пізнання, яка потребує інтерпретації поведінки. Мова ж свідомості дискретна, знакова і характеризується однозначністю, конкретністю. Вивчення сфери свідомості передбачає орієнтацію на прямолінійно-каузальну її детермінованість [12, с. 211–212].

Психодинамічна методологія передбачає конкретизацію предмета дослідження, в нашому випадку – передсвідомості як форми несвідомого, що є результатом витіснення імпульсів Ід й ґрунтується на латентному синтезі їх наслідків, які мають тенденцію до транзитності нереалізованого глибинного інтересу через актуалізацію механізмів заміщення, перенесення, проекції та ін. Отже, інстанція Ід має не прямий, а опосередкований вплив на формування передсвідомості, що зберігає імператив енергетичного потенціалу витіснених її потягів. Інакше кажучи, епіфеноменом витіснення є “соціалізація” потягів Ід у передсвідомому зі збереженням протистояння нормативним вимогам Супер-Его. Взаємна незалежність тих чи тих витіснень і їх первинна темпоральність (розведеність у часі) нівелюються синтезом слідів на латентному рівні. Результатом є логічно впорядкована система психіки з пріоритетністю емотивності валентних залишкових, енергетично ємних слідів витіснень.

Фізіологічний аспект проблеми пов’язаний з іррадіацією “залишкових” енергій та з їх інтерференцією, що сприяє узагальненню джерел витіснень у передсвідомості. Тому в процесі глибинного пізнання психіки дослідник змушений зважати не лише на афективні параметри витіснень, а й на аналітико-синтетичні, когнітивно-впорядковані утворення. Сказане стосується й такого конструкту несвідомого, що побудований на абстрагуванні від безпосереднього досвіду, котрий кваліфікує його як “позадосвідне”, “дорефлексивне”. Саме цей конструкт зумовлює “когнітивний” характер базальних форм психологічних захистів у їх спрямуванні на реалізацію інфантильних інтересів. Периферійна (ситуативна) форма захисту переслідує просоціально-адаптаційні цілі та орієнтацію на ідеали Я. Відтак базальні захисти містять у собі семантичне (когнітивне) навантаження, що визначає доцільність і впорядкованість внутрішньої активності несвідомого згідно з “незавершеними справами дитинства”.

Багаторічний досвід проведення глибинної корекції у форматі психодинамічної теорії та відповідної методології дає підстави стверджувати, що *семантичний (смісловий) ракурс базальних форм психологічного захисту задається єдиною залежністю суб'єкта*, імпульси якої не тільки впливають на характер “сита” витіснень, а й на домінантність у процесах імпліцитного структурування психіки. І хоча несвідоме не потрапляє у поле зору свідомості і не піддається прямому її впливу, “людський” його сенс зберігається в епіфеноменальності таких явищ психіки, як ревності, заздрість, конкуренція, амбівалентність почуттів, відчуття провини і меншовартості. Інакше кажучи, *цілісній системі психічного властива “обізнаність” з пріоритетами просоціальних цінностей*, що мають важливе значення для її інкорпорування в навколишній світ з певним архетипним навантаженням. Психіка, отримавши “урок просоціальної мудрості” (брак якої й зумовив витіснення імпульсів Ід), іманентно втілює у передсвідомості орієнтири на адаптивну узгодженість інтересів Я із соціумом. “Позадосвідне” з власною, імпліцитно притаманною йому логікою впливає на спрямованість динаміки мимовільної поведінки суб'єкта, формуючи провідні тенденції психічного. При цьому *енергетичні пріоритети “позадосвідного”, задані єдиною залежністю суб'єкта, прагнуть реалізації через базальні захисти за умов інтеграції з ситуативними їх формами*, що спрямовані на активність у просоціальному ключі. Така інтеграція побудована на *внутрішньому компромісі*, що “падає на плечі” *ситуативних (периферійних) захистів*.

За потреби шлях інкорпорування несвідомого у просоціальну активність суб'єкта пов'язаний із суб'єктивно-інтегративними процесами, які зумовлюють відступи і викривлення соціально-перцептивної реальності (на рівні як вхідної інформації, так і внутрішньої її інтерпретації). Звідси висновуємо, що системність психологічного захисту передбачає взаємозв'язок двох її форм – базальної і ситуативної, що реалізуються відповідно “за горизонталлю” і “за вертикаллю”. Саме периферійна (“поведінкова”) “вертикаль” захисту змушена бути віртуозною у примиренні *різноспрямованих тенденцій психіки, а саме ірраціональності несвідомого з раціональністю свідомого*. Зазначене “примирення” уможливується завдяки активності механізмів суб'єктивної зінтегрова-

ності психіки, яка спирається на умовні цінності [див. 6], при цьому глибинний мотив має перспективу часткової реалізації, асимілюючись, зокрема, з умовними цінностями, що маскують інфантильний інтерес активності Я.

Інтегративна спроможність системи психологічних захистів знецінюється (в контексті дії “сили Я”) відступами від реальності, до яких вона сама ж і призводить, викривлюючи зворотний зв'язок, а відтак породжуючи дисфункції психіки, дезадаптуючи особистість. Отож *автоматизовані форми захистів*, що живляться очікуваннями й ілюзіями ідеалізованого Я, *здають шкоди психіці*, об'єктивно дезінтегруючи її та спричинюючи дію феномену “хибного кола”, коли результат набуває пускової сили нового нашарування витка захистів. Це спричиняє багатонашаровість у функціонуванні захистів, тобто своєрідну “товстошкірність” людини. Залежність психіки від ілюзій, продукованих захистами, пояснює їх емотивну реалістичність для суб'єкта згідно з “принципом задоволення”, який суперечить “принципу реальності”.

Отже, *захисти*, з одного боку, *інтегрують психіку*, хоча й на уявно-ілюзорних засадах (маскуючи тим самим дезінтеграційні процеси), а з іншого – *створюють відступи від реальності*, що формує передумову її внутрішньої суперечливості. Особистісна проблема суб'єкта пізнається шляхом психоаналізу емпірики з метою об'єктивування діаметральної спрямованості “логіки свідомого” та “логіки несвідомого”. Тому відступи від соціально-перцептивної реальності, породжувані психічними захистами у системі взаємодії “людина – людина”, становлять важливий предмет як психологічного пізнання, так і методології глибинної корекції.

(3) Філософсько-психологічний ракурс дослідницької уваги націлений на пояснення методології процесу виявлення помилкових, хибних, викривлених позицій, які ослаблюють силу Я особи та реально дезінтегрують психіку, що суперечить інстинкту самозбереження. Тому глибинне пізнання зорієнтоване на виявлення у психіці об'єктивно дезінтеграційних процесів, які заявляють про себе в суперечливості поведінки і потребують адекватних способів їх нівелювання, тобто корекції. Увесь цей процес підпорядкований законам позитивної дезінтеграції та вторинної інтеграції психіки на більш високому рівні розвитку суб'єкта. Зазначені закони дис-

циплінують глибинне пізнання у пошуках інструментальних засобів оптимізації чинників відновлення цілісності психіки шляхом розширення і зміцнення самосвідомості суб'єкта. Відступи від реальності (розбіжності між намірами і реальними діями) потребують не тільки їх емпіричного виявлення, а й корекції завдяки ослабленню помилкових позицій когнітивного базису автоматизованих форм психологічних захистів, що само собою розширює і підсилює інтеграційні можливості психіки в напрямку інтеграції більш високого рівня її розвитку.

Іншими словами, сутність *глибинного пізнання* у психодинамічній парадигмі *полягає у виявленні викривлень соціально-перцептивної реальності*, для яких характерні фіксованість і водночас індивідуалізованість. Це узгоджується з позицією австро-англійського філософа Карла Раймунда Поппера, творця оригінальної методологічної концепції, що дістала назву “фальсифікаціонізм” [5]. Принцип фальсифікації ґрунтується на *критерії спростування наукових (особистих) переконань як необхідної передумови просування до істини*. Тільки практика критеріально визначає істинність певних положень, тоді як абсолютно достовірної основи обґрунтованості знань досягти неможливо: “Поступово виявляючи та відкидаючи неправду, ми тим самим можемо наблизитися до істини” [7, с. 666]. І справді, явища, які пізнаються, занадто складні, а вершина айсберга, доступна дослідницькій увазі, не становить всеосяжну сутність. Тому *виявлення помилок суб'єкта (стосовно себе та інших) каталізує внутрішні, приховані його резерви знаходження істини психічного самовідображення*. Інакше кажучи, “позитивна дезінтеграція”, послаблюючи щільність ілюзорної платформи психологічних захистів суб'єкта, сприяє їх реконструюванню, а відтак закономірно зумовлює вторинну інтеграцію психіки на більш високому рівні її розвитку. Тому важливо забезпечити *позитивність* дезінтеграції психіки на тлі іманентно самоплинного здійснення інтеграційних процесів. Важливу роль тут відіграє точність діагностування суперечностей психіки, які маскуються психологічними захистами через хибні позиції Я. Послаблення цих позицій активізує перебіг процесів внутрішнього переструктурування психіки та її інтеграцію на реалістичніших засадах, що сприяє підвищенню адаптації суб'єкта.

У психодинамічному підході на перше місце ставиться безпосередній досвід особи, який

продукується ситуацією “тут і тепер” і піддається діагностуванню в єдності із психокодекцією. Виявлення відступів від реальності актуалізує самозбереження (нікому не хочеться бути ошуканим навіть самим собою), що й спричиняє самозміни. Тому глибинне пізнання ґрунтується на спонтанності особистого поведінкового матеріалу респондента, який набуває психокорекційної вагомості за наявності його інтерпретації, націленої на виявлення інфантильно-базальних витоків дисфункцій психіки. Викривлення соціально-перцептивної реальності мають індивідуальну неповторність, насамперед під дією базальних захистів. *Виявлення хибних позицій суб'єкта за фасилітувальної участі психолога, який сприяє експлікуванню прихованих глибинних детермінант, відкриває перспективи особистісного зростання учасників глибинного пізнання*. Емпіричний фактаж доводить, що особистісна проблема незмінно потребує позитивної дезінтеграції психіки шляхом послаблення її уявної інтеграції, забезпечуваної ілюзіями захисної системи, що породжують викривлення вхідної соціально-перцептивної інформації. Зазначені ілюзорні процеси набувають реалістичності на емотивному рівні переживань та самосприйняття, смисл яких завжди прихований від свідомості з допомогою системи опорів.

Практика глибинного пізнання передбачає єдність діагностики і корекції, здійснюваних у процесі відкритого діалогу з респондентом, ефективність якого перш за все залежить від професійних можливостей психолога. Чинник “достовірності” важливий як для науковості пізнання, так і для переконливості впливу на респондента інтерпретаційних висновків. Причому ці завдання поєднані між собою. Зокрема, достовірність інтерпретаційних висновків, адресованих респонденту, передбачає його довіру до отриманої інформації про особистісну причетність до нагальних проблем, нібито створюваних іншими. Для дослідника велике значення мають цілісність і всеосяжність діалогічного процесу, слідування за континуальністю семантики спонтанної активності суб'єкта, що сприяє виявленню логіки свідомого та несвідомого (“іншої логіки”). Тому вкрай важливо, щоб діалог актуалізував мимовільну ініціативу спонтанних висловлювань респондента, послаблюючи і нейтралізуючи тим самим його опори. Діагностика при цьому має процесуальний характер і спирається на

знання глибинним психологом функціональних особливостей несвідомої сфери в єдності її суперечливих взаємозв'язків зі свідомим. Глибинне пізнання, як і корекційний ефект, залежить від діагностично-професійної спроможності психоаналітичної інтерпретації поведінкового матеріалу, яка враховує: а) системну логічність взаємозв'язків; б) ітеративність окремих характеристик поведінки; в) їх інваріантність; г) розбіжність логік свідомого і несвідомого та ін. Результативність глибинного процесу передбачає забезпечення його цілісності і прийнятності способів подання респонденту інтерпретаційних висновків про внутрішні стабілізовані суперечності, що спричиняють “енергетичні ножиці”, які “підрізають” силу його Я. Переконаливість і діагностична точність аналізу поведінкового фактажу в такому випадку пробуджує в респондента бажання до змін, що істотно посилюється інстинктом самозбереження. Наш багаторічний досвід переконує, що *перспективи вивчення глибинної детермінованості поведінки відкриваються лише за умов забезпечення її спонтанності і мимовільності*. У такому разі психоаналіз поведінки здатний породити значущі особистісні зміни. Переконаливість психоаналітичних інтерпретацій зумовлена як їхньою прозорістю, візуалізованою доказовістю, так і виявленням логіки ланцюжків-утворень у поведінковому матеріалі. Діагностико-корекційному процесу сутнісно притаманні багаторівневість і багаторазовість спроб розширення самосвідомості суб'єкта, розвиток його сенситивності у розумінні власних відступів від соціально-перцептивних реалій та індивідуалізованість їх викривлень.

(4) Прогалину в методології, як і в методах дослідження цілісної психіки, спробували заповнити в 70-х роках ХХ століття грузинські вчені під керівництвом Д.М. Узнадзе. Пояснення несвідомої сфери вони зводили до *категорії установки*. На нашу думку, дослідницька платформа теорії установки Д.М. Узнадзе пов'язана з *потенційно усвідомлюваними процесами, що не мають стосунку до істинного несвідомого, яке охороняється опорами і позбавлене шансів прямолінійної презентації у свідомості*. Ця позиція знаходить підтвердження у роботах О.К. Тихомирова, який пише: “Не можна не враховувати, що поняття “несвідоме” – це категорія ширша за поняття “психологічна установка, з чого випливає, що зводить теорію несвідомого до

теорії психологічної установки і прагнути вичерпати закономірностями цього феномену, і звести прояви несвідомого до установки у загальному психологічному витлумаченні і філософському розумінні було б серйозною методологічною помилкою, своєрідним редукціонізмом” [3, с. 29]. Погоджуючись з О.К. Тихомировим, зауважимо, що підхід Д.М. Узнадзе до пізнання несвідомого не подолав залежності від класичного погляду на пряму детермінованість психіки, як і на її заданість характером діяльності. Теорія установки передбачає формування певної програмованої дослідником діяльності респондента. Ми, не заперечуючи такого впливу на несвідоме, водночас стверджуємо, що це може бути здійснено не безпосередньо, а опосередковано. *Теорія діяльності*, яка ґрунтується на контрольованій детермінованості психічного, *виключає поняття “позадосвідне”*, сформоване на основі латентного синтезу слідів (осередків) витіснень і неможливістю їх прямолінійної заданості ззовні.

Глибинний підхід до пізнання цілісної психіки відкрив перспективи вивчення провідних тенденцій у їх суперечливій сутності як латентно-синтетичного утворення, що не є характерним для феномену установки. Тенденції психіки вільні і від участі свідомості, і від смислової їх заданості дослідником. Вони припускають абстрагування від сюжетної конкретики пережитого суб'єктом досвіду. Інакше кажучи, тенденції психіки залежні від латентних процесів, у яких домінують залишкові валентності емотивних джерел витіснень, зумовлених значущістю життєвих, мимовільно пережитих суб'єктом обставин (а не штучно заданих, як у дослідах з формування установки). Отже, пізнання несвідомої сфери не може бути вичерпано теорією установки, яка не враховує наявності іманентної впорядкованості логіки несвідомого, що й відображає категорія “дорефлексивне”, “позадосвідне”. Питання доступності внутрішнього досвіду людини пізнавальним зусиллям психолога гостро стоїть у психодинамічній теорії, як і у відповідній методології.

Виходячи з багаторічної практики глибинної корекції, вважаємо за слушне кваліфікувати “позадосвідне” як “наддосвідне”, або “метадосвідне”, акцентуючи увагу на його абстрагованості, “надбудованості” над конкретним, безпосереднім досвідом суб'єкта. Семантичний аспект опрацювання (“перетравлення”) досвіду та його перехід у “метадос-

відне” підпорядкований внутрішнім законам, іманентно властивим психічному за активності мисленнєвих операцій на зразок абстрагування, систематизації, класифікації, структурування. *“Метадосвідне – це когнітивний конструкт, який безпосередньо не стосується дослідно-діяльнісних аспектів активності суб’єкта за участю свідомості.* Вказана відмінність психоаналітичного підходу від теорії установки, розробленої у форматі діяльнісного підходу, виявляє себе за параметрами заданості активності особи ззовні, за планом дослідника. Категорія ж *“метадосвідне” у психодинамічному ключі її розгляду* спирається на іманентно притаманні феномену психічного глибинні *“інтереси”*, котрі зберігають спрямованість витіснених осередків на самореалізацію, яка й спричиняє мимовільну активність суб’єкта. На цій підставі висновуємо, що *діяльнісний ракурс розуміння змісту психічного виводить за кадр пізнання в ній ірраціонального у його глибинній мотивації.* Ірраціональне, головню завдяки психодинамічному пізнанню, завжди має шанс перейти в раціональне (усвідомлюване) шляхом дешифрування його прихованого мотиваційного смислу. З. Фройд писав про це так: *“... усвідомленість – єдина ознака психічних процесів, що дана нам прямо і безпосередньо, але жодною мірою не здатна стати критерієм відмінності між системами”.* І далі: *“Прагнучи до метапсихологічного розуміння психіки, ми не повинні приписувати особливого значення симптому “усвідомленості”*” [4, с. 489]. Відтак фундатор психоаналізу вказував на важливість розуміння відмінностей у функціонуванні двох систем (свідомого і несвідомого), як і на *метапсихічне, що підпорядковане універсальним законам людського буття, що є близьким до позиції К.Г. Юнга при введенні категорії “колективне несвідоме”.*

(5) Центральною ланкою, що порушує об’єктивність психіки у її відображувальній функції, є система психологічних захистів. Позиція З. Фрейда у визначенні низки механізмів захисту була близька до біологічного погляду на людину як частину природи, що зазнає впливу цивілізації, культури, історії, традицій, виховання. Проте саме він демаркував академізм у підході до пізнання таємниць внутрішнього світу людини, який може давати збій у вигляді появи симптому чи дисфункцій психіки. Осмислення проблеми психологічного захисту

переконає в диспозиційно-системній його структурованості (раціоналізація, проєкція, ідентифікація, витіснення, заміщення та ін.). Сутність поняття *“психологічний захист”* не вичерпується окремими механізмами, адже насправді такий захист охоплює певні структурно організовані рівні, зокрема когнітивний, емотивний, поведінковий. Уся система в підсумку підпорядкована єдиному генеральному механізму – *“від слабкості до сили”* (незалежно від різновидів самих захистів). Наступне уточнення: психологічне, як і захист зокрема, функціонує і *“за вертикаллю”*, і *“за горизонталлю”*, на що немає посилянь в ортодоксальному психоаналізі. У *вертикальному вимірі* дієвими є механізми ситуативного (периферійного) захисту, які асимілюють зазначені ортодоксальним поглядом механізми. Захисна ж *вертикаль* неминуче *перетинається із горизонталлю – базальними захистами*, що виявляють глибинні (інфантильні) інтереси Я. *Форми і способи периферійного захисту можуть бути найрізноманітнішими, що не обмежує і не форматує категоризацію їх різновидів.* Захист *“за вертикаллю”*, якому властива креативність способів маскування, шифрування глибинних інтересів Я, відображає зорієнтованість на ситуативно-адаптаційний вектор поточних обставин. *Ситуативний захист вертикального виміру почасти доступне спостереженню і частковому (неповному) усвідомленню суб’єктом, натомість базальний захист горизонтального – недоступний зовнішньому спостереженню і безпосередньому відображенню свідомістю суб’єкта, що зумовлено імпліцитністю семантики глибинних вартостей.* Пізнання базального захисту завжди часткове, залежне від сприятливості умов для його проявів через ситуативні захисти, підпорядковане *принципу багаторівневості часткової позитивної дезінтеграції психіки, як і відповідних процесів часткової інтеграції на більш високому рівні психічного розвитку суб’єкта.* Уточнимо, що *“горизонталь” – це переважно внутрішня латентна активність психіки, пов’язана із суто несвідомим, котре не піддається прямому спостереженню, а “вертикаль” – внутрішня і зовнішня активності, які стосуються як несвідомого, так і свідомого – доступного спостереженню.* Є підстави стверджувати, що при ситуативних захистах завжди латентно присутні *“інтереси” базальних захистів, що виражають несвідомий*

мотив, який прагне до формовиваю в поведінці. Зазначені характеристики системи захистів, не враховуються в традиційних (академічних) дослідженнях, як і те, що всякий акт психічного знаходиться на перетині окреслених нами “вертикалі” і “горизонталі”.

Розуміння зв'язку автоматизованих форм психологічного захисту (на когнітивному рівні) зі сферою свідомості дає підстави сформулювати важливу тезу: *пізнання несвідомого незмінно стосується системи психологічного, зокрема базального, захисту, який використовує найменші можливості для замаскованої реалізації у поведінці. Вивчення базальних форм захисту передбачає розуміння її функціональних взаємозв'язків із ситуативними захистами.* З огляду на сказане, організаційні передумови глибинної психокорекції зорієнтовані на послаблення (нівелювання) останніх задля актуалізації та об'єктивування в поведінці особи їх базальних форм. Введення спеціальних принципів організації групової взаємодії регулює поведінку учасників діагностико-корекційного процесу на емотивно-чуттєвому, безоцінному рівні поза просоціальними орієнтирами. При цьому неприпустимими є критика, оцінкові судження у чорно-білих категоріях, неприйняття особистості іншого, поради, заохочення і покарання тощо. Увага респондента переводиться на емоційне самовідчуття у ситуації “тут і тепер” в системі “людина – людина”, “очі в очі”.

Невизначеність поведінки активізує вищезазначені механізми заміщення, перенесення, ідентифікації, компенсації, які причетні до формування базально-глибинних вартостей. Для більшої прозорості факту програмованості внутрішнього світу попереднім досвідом передбачено використання респондентом у процесі самопрезентації символічно-предметних, метафорично-архетипних засобів (малюнків, просторових моделей, каменів та ін.). Особливу значущість має розроблена нами методика *психоаналізу комплексу тематичних (авторських) малюнків*, що сприяє різнобічній візуалізації рефлексії, яка стимулюється численністю тем [11]. Емпіричний матеріал у такому випадку, завдяки процесу упередження мимовільної активності суб'єкта, наближає глибинне пізнання до специфіки образності мови несвідомого. Зазначені аспекти методологічного обґрунтування засобів такого пізнання залишаються у психології недостатньо вивченими й очікують свого висвітлення

як у теоретичному, так і в прикладному аспектах.

Психодинамічний підхід орієнтований на психічно здорових людей, а тому відмінний від ортодоксального психоаналізу не тільки у частині процедури (“вільні асоціації” – “діалогічно керована спонтанність поведінки”), а й у поглядах на першооснову. В психічно здорових людей потреба в допомозі не виражена, приглушена інтересом тримати “просоціальне обличчя”. Крім того, враховуючи неусвідомленість детермінації особистісних проблем, суб'єкт не в змозі їх адекватно сформулювати. Тому в цьому підході не передбачено представлення респондентом власної особистісної проблеми як відправного моменту глибинної корекції. Початком такого процесу є забезпечення спонтанності поведінки респондента, його діалогічна взаємодія із психологом. Водночас об'єднувальним моментом психоаналізу і психодинамічного підходу постає спонтанність поведінки й інтерпретаційний її аналіз, спрямований на виявлення логічної впорядкованості поведінкового матеріалу (емпірики) з метою пізнання первинних (глибинно-інфантильних) детермінант деструкцій поведінки. Саме “логічний ланцюжок” спирається на континуальність смислового навантаження мимовільної активності суб'єкта. Психоаналітична процедура відрізняється від психодинамічної: перша передбачає наявність симптому, друга – дисфункції психіки. Проте вони мають спільну платформу – встановлення взаємозв'язків між повторюваними інваріантними характеристиками мимовільної поведінки. Це дає змогу виявити семантику (смысл) логіки спонтанної поведінки (вільних асоціацій), що й указує на глибинну першопричину особистісної проблеми та сприяє розширенню самосвідомості суб'єкта. З. Фройд мав рацію: пізнання несвідомого неможливе поза участю свідомості.

Багаторічний досвід діагностико-корекційної практики уможливив чітке виокреслення досліджуваної проблеми, шляхи вирішення якої сутнісно пов'язані з *психологічними захистами*, котрі обтяжують свідомість ілюзіями. Подібної позиції дотримувалися Сандлер та Йоффе (1969), співвідносячи проблеми психіки з категоризацією психологічного захисту, зокрема із її механізмами, які вони відносили до “позадосвідного”, а прояви в поведінці – до досвідного [3].

Оригінальний погляд на проблему захистів знаходимо також у Валлерстайна [2], котрий

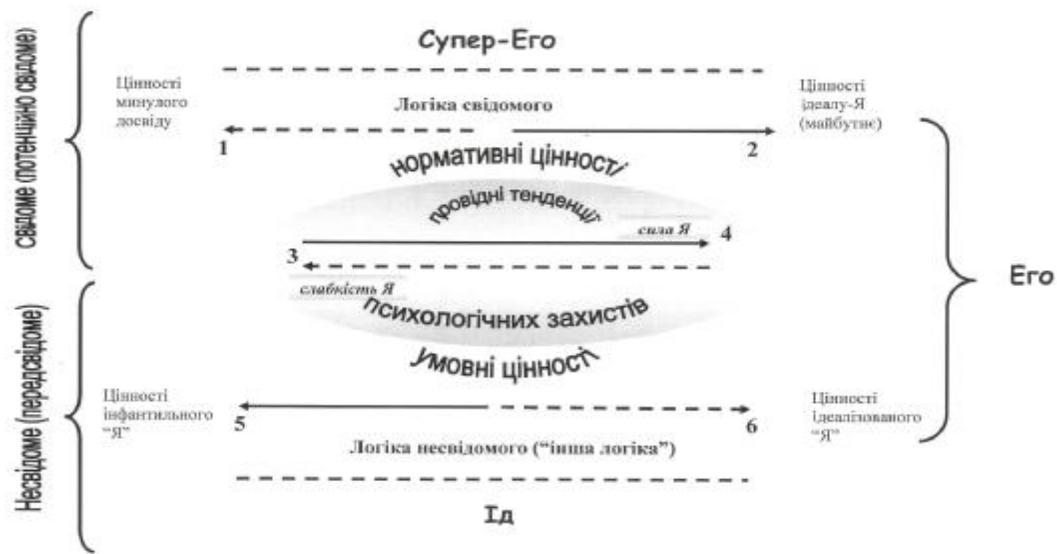

Рис.

Модель внутрішньої динаміки психіки

із захистами пов'язує "досвідну" сферу психіки (в нашому розумінні – *ситуативний захист*); функціональний же аспект описує у параметрах проявів несвідомого, що характерно для *базальних захистів*. Наголошуючи на важливості функціонального аспекту в захисній системі, яка пов'язана з "позадосвідним", він пише таке: "Можна усвідомити тільки такі змісти, які є результатом роботи свідомості, але не саму цю роботу як таку" [2, с. 715]. Психоаналіз, пізнаючи позадосвідну сферу, уважає цей науковець, не тільки посилався на причини індивідуальних проявів психіки, а й апелював до їх підпорядкованості універсальним законам. Безцінною нам видається його дослідницька позиція: *розкриваючи зв'язки і взаємозалежності у позадосвідній сфері, які мають індивідуалізований характер, глибинна психологія лише в такий спосіб може претендувати на статус науки!* До сказаного додамо, що *найважливішим науковим завданням є пізнання "об'єктивної" реальності психічного, яка притаманна несвідомому й зумовлює суб'єктивізм особи!* У цьому аспекті важко не погодитися з Ф. Басінім, який стверджує, що *"змішувати, ототожнювати ці два плани дослідження, які стосуються свідомого і несвідомого, його методи і логіку – неприпустимо"* [2, с. 720]. Отож постає проблема знаходження золоті середини між науковою строгістю класичного дослідження і концентрацією уваги на спонтанності поведінки при дотриманні психодинамічного підходу, зорієнтованого на вивчення

функціональних особливостей несвідомої сфери.

Одним із розв'язків зазначеної проблеми є прояснення структурного рівня розуміння цілісності психіки, що презентує розроблена нами модель (*рис.*), детально описана в кількох роботах [9; 10; 12].

Вона зберігає розуміння З. Фройдом *структури психіки* (Ід, Его, Супер-Его) і доповнює її лінійними взаємозалежностями з притаманними їм суперечливими тенденціями ("горизонталь"). До того ж антагонізм структурних взаємозв'язків ("вертикаль") доповнено суперечностями "за горизонталлю", які підпорядковані характеристикам, що окреслює категорія "антиномія". У будь-якому разі пропонується модель обстоює пізнання цілісної психіки у єдності й протистоянні свідомого й несвідомого, причому в їх структурній симетрії та асиметрії, ізоморфізмі та гомоморфізмі тощо. Розкриття цього питання (з урахуванням семантики позадосвідного, тобто метадосвідного) потребує уточнення передсвідомого, що в нашому досвіді теоретизування пов'язано з категорією "*онтологічне несвідоме*". Змістова частина питання не може бути повновагомою без визначення змістовності між онтологічним несвідомим і несвідомим, зокрема із *передсвідомим*, яке асимілює сліди витіснень. З. Фройд указував на локальний характер передсвідомого в контексті цілісності картини несвідомого. Він писав: "Усе витіснене – несвідоме, але не все несвідоме є витісненим" [7, с. 95]. Якраз *онтологічне несвідоме*

у своїх витоках передбачає заданість витісненнями. Так, залишкові явища, латентно синтезуючись, набувають транзитності у перенесеннях, заміщеннях, компенсаціях та континуальності проявів у поведінці, а також втрачають темпоральність (часовість), що змістовно зближує їх з категорією “метадосвідне”. Істотну роль у перебігу цього процесу відіграє явище, що назване як “мнемічний слід витіснення”, яке введено З. Фройдом з вказівкою на те, що “...слід системи несвідомого не здатні самі собою проникати у свідомість” [4, с. 469]. Таке твердження є надважливим тому, що можливості глибинного пізнання опосередковано доводять їх латентну трансформацію вищевказаними характеристиками формування позадосвідного. Але, попри все, передсвідоме не втрачає загальної особливості несвідомого – недоступності свідомості! Саме явище метадосвідного (з агрегатом базальних захистів) привносить у несвідоме онтологічний сенс в контексті підпорядкованості універсальним законам функціонування психічного. Останнє положення узгоджується зі спробами філософів увести несвідоме в ранг “універсального принципу основи буття...” [8, с. 52].

Відкидаючи тезу безпосереднього спричинення несвідомого ззовні, психодинамічна теорія є також відстороненою від позиції Дж. Локка, який стверджував, що людському розуму апріорі притаманні певні ідеї та принципи. Частково твердження Дж. Локка стосується категорії архетипу, що вказує на асимілювання психікою універсального досвіду через колективне несвідоме (К. Юнг). Архетип – це сутнісно філогенетичне джерело психологічної мудрості та можливостей універсалізації едіпових таємниць психіки конкретного суб’єкта на тлі інтеграції минулого і сьогодення. Натомість у глибинному пізнанні дослідницька позиція зорієнтована на індивідуальний шлях життя людини, що знаходить відображення на рівні його латентного синтезу, підкореного внутрішнім енергетичним пріоритетам. Безпосередність досвіду суб’єкта лише в ранньому дитинстві має ознаки прямої детермінованості, свідченням чого є “чистота” погляду на події. Пригадаймо репліку дитини: “А король-то голий!”. З часом реакції суб’єкта втрачають ознаки наївності, набуваючи залежності від просоціальних вимог, долучених до процесу аналітико-синтетичного опрацювання досвіду.

Отже, багаторічна практика глибинної психокорекції дає підстави стверджувати, що формування позадосвідного (метадосвідного), хоча й не вільне від досвіду, але має тенденцію до автономізації шляхом абстрагування від його конкретики та синтезу. Це сприяє латентному формуванню здатності несвідомого до опосередкованого вираження в обхід свідомості. Свідомість позбавлена можливості явно впливати на сферу латентного синтезу, що забезпечує незалежність від неї метадосвідного, як і процесів його інтеграції з базальними захистами. Звідси висновок: *метадосвідне, котре уреальнює базальну форму захисту, що впливає на онтологічне несвідоме, органічно пов’язане з підструктурою Ід – зумовлює його енергетичний потенціал.* Таким чином, глибинно-семантичний конструкт, яким є базальна форма захисту, знаходить вираження в індивідуалізованості тенденцій психіки, де опосередковано презентовані інтереси Ід. Ця форма захисту впливає на смислотвірні процеси свідомого, наявні в рефлексивному інтелекті. Проходження глибинної психокорекції сприяє звільненню рефлексивного інтелекту від викривлень, пов’язаних з ілюзіями і відступами від реальності, які, хоч і хибно-захисним шляхом, усе ж інтегрують свідоме і несвідоме. *Метадосвідне (подібне до захисної системи) підпорядковане універсальній тенденції “до сили, котра гармонізується”: на глибинному рівні – із “принципом задоволення” (в унісон інтересам Ід), на рівні свідомості – із “принципом реальності”. Діагностико-корекційний процес, розвінчуючи викривлення розвінчує хибність платформи ілюзорної “величі” Я та сприяє інтеграції вказаних принципів у їх впливі на поведінку за пріоритетності принципу реальності, який є засадовим для адаптивності особи.*

(6) Глибинна психологія, зосереджуючи увагу на несвідомому (як найбільш багатофакторному і складному явищі духовного життя людини), гостро порушує питання про актуальність вивчення його закономірностей у взаємозв’язку зі свідомістю, що вочевидь є загальною проблемою пізнання психічного як такого. Дотепер залишається загадкою незмінне ігнорування академічною психологією проблем дослідження несвідомої сфери, що гальмує прогрес психології як науки. Природничий підхід до пізнання психіки передбачає узагальнення та кількісне опрацю-

вання, що створює уявну науковість. Усе це зумовило відсутність адекватного інструментарію дослідження феномену психіки в ситуаціях непередбачуваної поведінки, що характерно і для спілкування, і для виховання. Такого типу явища мають неповторну й водночас полізначеннєву семантику, що виходить за межі можливостей кількісних опосередкувань. *Відсутність демаркації цих двох підходів – академічного та глибинного – породжує безліч непорозумінь дискредитаційного характеру, уповільнюючи розвиток наукової психології загалом.* Особистісні проблеми суб'єкта залишаються на узбіччі традиційних досліджень через невідповідність науково-методичного та інструментального забезпечення.

Класична наука переважно формулює питання: “Як?”, “Чому?”, практико-зорієнтована – “Яка першопричина?”, “Який смисл?” Завдання глибинної психології – розкрити імпліцитний сенс спостережуваної ззовні мимовільної активності суб'єкта, що потребує розуміння когнітивно-логічної впорядкованості несвідомого. Останнє передбачає розробленість проблеми інтерпретації, яка залежить від точності діагностики у єдності з психокорекцією, котра має процесний, багаторівневий характер і спирається на діалогічну взаємодію психолога із клієнтом. Поглиблення самосвідомості суб'єкта відкриває перспективи реконструювання ним власних позицій, поглядів на себе, на об'єктивний світ, на людей.

Осмилення досвіду *глибинного пізнання у ракурсі психодинамічної методології* дає підстави сформулювати н и з к у провідних т е з, важливих для дослідження психіки у її цілісності.

- Сутність психічного полягає в єдності свідомого і несвідомого за наявності їх автономії та суперечливості взаємозв'язків на зразок “антагонізм і антиномія”.

- Автономія сфер свідомого і несвідомого є відносною, проте не абсолютною; вона задана генезисом соціалізації психіки суб'єкта, але не дана априорі.

- Свідоме, як і несвідоме, передбачає відмінності у своїй функціональній організації: *дискретність* свідомості і *симультанність* несвідомого та структурну їх асиметрію.

- Система психологічного захисту у двох її провідних різновидах – базальному і ситуативному – подібна до структурно-функціональних особливостей психіки загалом, ха-

рактеризується автономією і суперечливістю взаємозалежностей, як і енергетичною різноспрямованістю, асиметрією провідних тенденцій.

- У своїй цілісності психіка піддається впливу двох видів суперечностей: антагонізм (“за вертикаллю”) й антиномія (“за горизонталлю”), які маскуються від свідомості захистами шляхом відступів від реальності.

- Психічне знаходиться на перетині вертикального і горизонтального вимірів, тому в будь-якій активності (поведінці) присутнє як свідоме, так і несвідоме із певною динамікою пріоритетності.

- Пізнання психічного у психодинамічному ракурсі передбачає процесуальність діагностики, що спирається на діалогічну взаємодію психолога з респондентом, яка породжує і зорганізовує його спонтанно-мимовільну поведінку та є передумовою ефективності інтерпретації.

- Психічне – це “свідоме і несвідоме”, які мають у структурному аспекті відмінності (відповідно “ізоморфізм – гомоморфізм”, “подібність – відмінність”, “однозначність – полізначність” тощо).

- Структурно-функціональні параметри системи несвідомого незалежні від “статі, простору і часу” за збереження емотивності пріоритетів інфантильних вартостей, породжених едіповою залежністю суб'єкта.

- Смисл несвідомого відображається в ітеративності (повторюваності) окремих характеристик, які заявляють про себе у спонтанно-поведінковому матеріалі, що ілюструють закон “вимушеного повторення”, феномен “хибного кола”, об'єктні відношення, захисні механізми (проекція, перенесення, заміщення та ін.).

- Гармонійність психічного полягає не лише у рівновазі потягів Ід із потребами і можливостями Я, а й у пріоритеті його просоціальних тенденцій, що має вияв у: а) інтеграції “принципу задоволення” з “принципом реальності”; б) ослабленні імперативу інфантильних (глибинних) цінностей та автоматизованості психологічних захистів, які не втрачають залежності від очікувань ідеалізованого Я; в) пом'якшенні внутрішньої стабілізованої суперечності між “логікою свідомого” і “логікою несвідомого” (“іншою логікою”).

- Свідоме є інкорпорованим у навколишній, просоціальний світ, несвідоме ж асимільоване з глибинними інтересами, які прагнуть реалізуватися у повсякденній поведінці суб'єкта життєдіяльності.

• Інтеграційною ланкою між сферою свідомого і несвідомого є система психологічних захистів, забезпечувана викривленнями реальності (суб'єктивна інтеграція психіки). Проблема полягає в ілюзорності такої інтеграції за наявності показників об'єктивної дезінтегрованості психічного. Створюється ситуація внутрішньо заданого дуалізму: має місце об'єктивна дезінтегрованість психіки і суб'єктивна її зінтегрованість відповідно до бажань (очікувань) ідеалізованого Я, що виявляється у таких показниках психічного, як: “дискретність – симультанність”, “симетрія – асиметрія”, “антагонізм – антиномія”, “ізоморфізм – гомоморфізм” та ін.

В академічному дослідженні зазначені вище особливості психічного не враховуються ні теорією, ані практикою. Більше того, спостерігається усталений пріоритет дослідницької уваги до сфери свідомого та ігнорування впливу на неї несвідомого. В класичному пошукуванні в абсолют зводяться *кількісні дані, що відображають прямолінійні взаємозалежності у динамічній структурі психіки. У психоаналітичному форматі, навпаки, вони пізнаються опосередковано, контекстно, із залученням метафоричності й архетипності допоміжних засобів експлікування семантики несвідомого. Академічна психологія зосереджується на так званому чистому матеріалі, опосередкованому математичними обчисленнями за ігнорування феноменологічної його індивідуалізованості. У психодинамічному вивченні провідним є аналіз асоціативно-логічних ланцюжків, презентованих мимовільною активністю суб'єкта, що заявляють про себе повторюваністю (ітеративністю), незмінністю (інваріантністю) смислів спонтанної активності на тлі їх сюжетної варіативності.*

Психоаналітична інтерпретація сприяє розширенню самосвідомості суб'єкта, актуалізує окремі аспекти його особистісного потенціалу, заблокованого фіксаціями негараздів минулого досвіду, які узгоджуються (від протилежного) з “фізіогенезом формування життєво важливих функцій під впливом чинників повторення” (П. К. Анохін). Нагадаємо, що в контексті філогенезу факт повторення сприяв формуванню життєво значущих функцій, а у випадку з несвідомим – повторення, що має вияв у спонтанній поведінці, є сигналом негараздів, тобто пробуксовування (зупинки) в генезі, і прогалин у функціональній динаміці психіки. Спостерігається асиметрія двох названих сфер

психічного, що задає різноспрямованість енергетичних потоків. Інакше кажучи, повторення, про які пише П.К. Анохін, зорієнтовані на прогресивну локалізацію функцій, а *досліджувані нами вказують на регрес*, пов'язаний із генералізацією деструкцій психіки на просоціальну сферу самореалізації особистості. Відтак стає зрозумілим, що виявлення “повторень” у глибоко-психологічному ракурсі та усвідомлення суб'єктом їх внутрішньої логічно заданої впорядкованості сприяють нейтралізації дисфункціонального аспекту психіки, що і відкриває перспективи самоактуалізації потенціалу учасників. Натомість опосередкованість висновків кількісними показниками може відволікати дослідника від “живого” контакту з респондентом через нерозуміння важливості пізнання спонтанно-поведінкового (феноменологічного) фактажу з іманентно притаманним йому імперативом несвідомого. Все це – невід'ємна передумова адекватності глибокого дослідження і науковості інтерпретаційних висновків про психічне у його цілісності. *Академізм у дослідженні психічного виявляється також у спробах пізнання несвідомого окремо від свідомості, без урахування взаємозв'язків цих двох сфер, що і є провідною лінією глибоких досліджень.*

Отже, традиційна психологія, *через відсутність відповідної методології та філософії розуміння природної сутності психічного*, відносить несвідоме до категорійних визначень “недоторкане” і “непізнане”. Ситуація ускладнюється ще й тим, що традиційно артефактні висновки екстраполюються на психіку загалом, у тому числі й на несвідоме, яке має функціональні відмінності від свідомості. Екстраполювання узагальнень академічної психології на цілісну психіку самодостатньо знімає значущість пізнання несвідомої сфери. За таких обставин лише деякі аспекти свідомого (враховуючи наявність його автономії від несвідомого) можуть бути розкриті за законами строгого експерименту, а справжня *сутність психічного у їх внутрішніх взаємозв'язках залишається за кадром рефлексивного розуміння.*

Від способу розв'язання проблеми пізнання цілісної психіки залежать не тільки *перспективи розвитку психології як науки*, а й формування адекватної методології, включаючи інструментарій надання практичної допомоги суб'єкту у здоланні його особистісних проблем. Очевидно, що пізнання психіки

дорослої людини має відбуватися паралельно із наданням їй допомоги у розв'язанні внутрішніх суперечностей, які є замаскованими від свідомості викривленнями реальності. Поза сумнівом, зберігають дослідницьку актуальність питання генези несвідомого, його зв'язків зі свідомим, взаємозалежності та методології психологічного пізнання в контексті автономії і взаємозв'язків цих сфер. Наукова увага до вказаних проблем зруйнує міф про абсолютну автономію свідомого. Вивчення несвідомого потребує обов'язкового задіяння феномену свідомого, адже у цьому процесі вивчення свідомого несвідоме, яке іманентно, латентно, хоч і незмінно, притаманне психічному, є невидимим (замаскованим), недоступним спогляданню, що почасти призводить до його ігнорування дослідником. І якби наукові дослідження орієнтувалися на доступність спогляданню, то природа багатьох речей була б незбагненою. Поданий вище матеріал доводить *спільність онтологічних проблем як для психології, так і для філософії, що має перспективу розвитку в рамках категорії "онтологічне несвідоме"*.

(7) Зупинімося докладніше на причинах пробуксовування досліджень психіки у її цілісності. Головна з них – з одного боку, **невідповідність академічних методів природі пізнання психічного**, а з іншого – наукове вивчення *несвідомого від самого початку передбачає наявність наукових знань про його справжню природу*, як і про специфіку взаємозв'язків зі свідомим. Зважаючи на багатолітній досвід досліджень, уточнімо деякі важливі аспекти *розуміння несвідомого*, які потрібно враховувати у процесі пізнання психічного:

1) симультанність процесів несвідомого (у тому числі й їх емотивність) не припускає алгоритмізованості і формалізованості процедури пізнання феномену психічного; несвідоме підпорядковане ймовірнісній логіці і функціонує за законами "іншої логіки" порівняно з "логікою свідомого";

2) класична процедура дослідження має дискретний характер з орієнтацією на кількісні показники, які можуть бути віднесені лише до пізнання свідомого (за ігнорування несвідомого); несвідоме ж підкоряється пріоритетам *емотивної значущості пережитих подій, латентно-синтезованих у позадосвідному, метадосвідному*;

3) пізнання свідомого у класичній психології спрямоване на концептуально-понятійні

передумови, природа ж несвідомого феноменологічна і спричинена внутрішньо, що передбачає створення (під час дослідження) умов для спонтанної поведінки суб'єкта; водночас феноменологічна мова респондента є пріоритетною у глибинному пізнанні, що зумовлено її симультанним злиттям із логікою прихованих смислів спонтанної поведінки; за традиційного пошукування провідна роль належить стандартно-академічній "термінологічній" мові, яку визначає експериментатор;

4) класична психологія зазвичай орієнтована на знакові засоби пізнання, без урахування можливостей образно-символічної й архетипної презентації несвідомого, котра відображає реальну холистичність когнітивних стратегій;

5) експериментально-дослідницька процедура пізнання свідомого передбачає чіткість прогнозів у форматі їх двозначності: *"істинне або хибне"*, натомість пізнання несвідомого відкриває *полізначенність: "і те, й те" та "більше і менше"* за умов *ситуативної пріоритетності одного з них*; у поле уваги дослідника потрапляють смисли, конкретизовані свідомістю респондента, за якими прихована семантика полівалентності мотивів його поведінки; саме ймовірнісне прогнозування дає змогу пізнати обов'язковість, зумовлену енергетичним імперативом імпліцитних детермінант, котрі виявляють себе в сукупності випадковостей;

6) у процесі пізнання несвідомого заслуговують на увагу лише ті окремі риси і характеристики поведінки суб'єкта повсякдення, які вирізняються інваріантністю, ітеративністю в контексті її ситуативно-сюжетної варіативності; традиційне ж дослідження зорієнтоване на повторення поведінки як такої, більше того, повторення є основою експерименту і підставою для остаточних висновків;

7) пізнання несвідомого передбачає розуміння таких категорій, як "диспозиція", "тенденція", "установка" тощо, які, крім смислового навантаження, мають емотивно-енергетичну складову; в традиційному дослідженні, навпаки, домінує раціональний компонент, що базується на чіткості прогнозованого дослідником результату;

8) пізнання несвідомих аспектів психіки уможливорює подолання психологом центрованості на прямій каузальній залежності з допомогою імовірнісного прогнозу, що узгоджується з принципом додатковості, який передбачає контекстність і опосередкованість пізнання, а також метафоричність стимульного матеріалу;

9) для розкриття сутності несвідомого потрібне деталізоване у змістовленні категорії “метадосвідне” (“позадосвідне”) у взаємозв’язку з онтологічним несвідомим, чого не враховує академічний підхід;

10) класична психологія у процесі експерименту випускає з поля рефлексування смисли в їх імпліцитній індивідуалізованості, що має вияв у спонтанній активності суб’єкта; натомість глибинне дослідження зосереджується на проблемі глибинно-психологічного пізнання його поведінки;

11) традиційні психологи зорієнтовані на підтвердження знаного (відомого) явним, що не властиво глибинному пізнанню, котре завжди відкриває істину вперше в неповторному процесі діалогічної взаємодії дослідника з респондентом; до того ж спостережуване явище глибинний психолог не вкладає в прокрустове ложе певного теоретичного розуміння, не шукає ключик пізнання лише там, куди падає світло академічного ліхтаря, а слідує за континуальністю мимовільної активності суб’єкта діяння;

12) в академічній психології, яка не володіє таємницями законів функціонування несвідомого, відсутній інструментарій перетворення прихованих, імпліцитних смислів психічного на явні (усвідомлювані); немає практики процесуальної діагностики, яка передбачає активізуючий діалог з подальшою інтерпретацією поведінкового матеріалу; лише діагностично точне слово глибинного психолога здатне увібрати в себе “чистоту” сенсу і надати йому значення, яке буде сприйняте респондентом, здійснити наступну актуалізацію прогресивного реконструювання його психіки в напрямку підсилення перебігу адаптивних процесів;

13) схильність до каузальної однозначності пізнання заважає академічній психології розуміти суперечливу сутність психічного та шляхи її нейтралізації, що потребує володіння інструментарієм розширення самосвідомості суб’єкта у часопросторі конкретного суспільства;

14) класична психологія віддає перевагу вербальним параметрам дослідницької процедури, що відсуває в тінь архетипну каталізацію змісту несвідомого з урахуванням образності його мови і холистичності презентації смислів у спонтанно-поведінковому (вербально-невербальному) матеріалі суб’єктивного буття людини.

ВИСНОВКИ

1. Відмінності традиційного (академічного) і психодинамічного підходів у дослідженні феномену психічного зумовлюють потребу урахування специфічності сфери несвідомого у її багатофакторності і полімодальності смислових значень та символічних у змістовлень. Стають більш зрозумілими причини віднесення академічними науковцями несвідомого до царини психіатрії чи клінічної психології. Несвідоме в контексті здорової психіки згадується в академічній психології лише номінально. Ігнорування самої наявності неусвідомлюваної сфери у психічно здорових людей знівельовує перспективи адекватного дослідження та розуміння людської психіки як цілості.

2. Спроби психологів наблизитися до дослідження несвідомого, зокрема теорія установки і проєктивні методи, не забезпечують бажаного результату. В проєктивних спробах спостерігалася неузгодженість оптимального стимульного матеріалу (кольоровий тест Люшера, плями Роршаха, ілюстрації Розенцвейга та ін.) з формалізованістю інтерпретації емпіричних результатів, що ускладнює орієнтацію на глибинне пізнання. У психодинамічному ракурсі важливим є асимілювання суб’єктом вхідної інформації, яка презентує йому не готовий висновок, що спирається на математично-формалізовану процедуру, а процес наближення до логічної впорядкованості та неповторності його внутрішнього індивідуалізованого світу. Тому спроба проєктивних методів, як і теорії установки Д. Узнадзе, прокласти місток між академічним і глибинним підходами до пізнання психіки сама собою заслуговує на увагу та схвалення, проте не дає бажаного результату через невідповідність логіко-методологічної процедури формалізації симультанної сутності психічного. Саме глибинна психологія, що розвивається на фундаменталіях психодинамічної парадигми, відкриває широкі горизонти зняття традиційних бар’єрів у пізнанні психічного в єдності взаємозв’язків свідомого і несвідомого як його взаємодоповнювальних сфер.

1. Андрущенко В.П. Роздуми про освіту: Статті, нариси, інтерв’ю / В.П. Андрущенко. – 2-е вид., доповнене. – К.: Знання України, 2008. – 819 с.

2. Бассин Ф.В. Методологические аспекты современных дискуссий о статусе научной теории бессознательного / Ф.В. Бассин, А.С. Прагишвили, А.Е. Шерозия / Бессознательное : [В 4-х т.] / под ред.

Ф.В. Бассина, А.С. Прангишвили, А.Е. Шерозия. – Тбилиси: Мецниереба, 1978. – Т. 3. – 711 с.

3. Бассин Ф.В. Роль бессознательного в активности мышления и речи / Ф.В. Бассин, А.С. Прангишвили, А.Е. Шерозия / Бессознательное : [В 4-х т.] / под ред. Ф.В. Бассина, А.С. Прангишвили, А.Е. Шерозия. – Тбилиси: Мецниереба, 1978. – Т. 3. – С. 27–46.

4. Лапланш Ж. Словарь по психоанализу / Ж. Лапланш, Ж.-Б. Понталис: пер. с фр. Н.С. Автономовой. – М.: Высшая школа, 1996. – 623 с.

5. Поппер К.Р. Логика и рост научного знания / К.Р. Поппер. – М.: Прогресс, 1983. – 486 с.

6. Стасько О.Г. Психологічна значущість умовних цінностей та їх вплив на формування ідеалізованого “Я” особистості: дис... канд. психол. наук: 19.00.07 / Стасько Олена Григорівна. – Черкаси, 2006. – 369 с.

7. Философия: энциклопедический словарь / под ред. А.А. Ивиной. – М.: Гардарики, 2006. – 1072 с.

8. Философский энциклопедический словарь / гл. ред. Л.Ф. Ильичев, П.Н. Федосеев, С.М. Ковалев, В.Г. Панов. – М.: Сов. энциклопедия, 1983. – 840 с.

9. Яценко Т.С. Методологія взаємозв'язків свідомого і несвідомого в контексті проблеми адаптації суб'єкта до соціуму / Т.С. Яценко // Проблеми сучасної педагогічної освіти. Сер. Педагогіка і психологія: Зб. статей. – Ялта: РВВ КГУ, 2009. – Вип. 21. – Ч. 1. – 219 с. – С. 28–44.

10. Яценко Т.С. Теорія і практика групової психокорекції: Активне соціально-психологічне навчання: [Навч. посіб.] / Т.С. Яценко. – К.: Вища школа, 2004. – 679 с.

11. Яценко Т.С. Малюнок у психокорекційній роботі психолога-практика (на матеріалі психоаналізу комплексу тематичних малюнків) / Т.С. Яценко, М.Г. Чобітько, Т.І. Доцевич. – Черкаси: “Брама”, видавець Вовчок О.Ю., 2003. – 216 с.

12. Яценко Т.С. Основи глибинної психокорекції: феноменологія, теорія і практика / Т.С. Яценко. – К.: Вища школа, 2006. – 382 с.

АНОТАЦІЯ

Андрущенко Віктор Петрович, Яценко Тамара Семеновна.

Філософсько-психологічні проблеми методології пізнання психіки.

Стаття презентує філософсько-психологічний погляд на проблему пізнання психіки у її цілісності і єдності сфер свідомості й несвідомого. Основну увагу приділено інтеграційно-дезінтеграційним ефектам, що є наслідком суб'єктивних процесів інтегрування психіки на хибних засадах, спричинених системою психологічних захистів. Пропонується нова класифікація психологічних захистів у їх ситуаційних та базальних виявах. Обґрунтовано категоріальний статус “метадосвідного”, “позадосвідного” як передумови базальних захистів, пов'язаних з передсвідомим (онтологічним несвідомим) та ін. порушено проблему адекватності методів пізнання психіки у її цілісності та здійснено порівняльний аналіз методології традиційного і психодинамічного підходів.

Ключові слова: методологія пізнання, суб'єкт психічного розвитку, цілісність психічного, єдність свідомого і несвідомого, свідомість, несвідоме, діяльнісний підхід, психодинамічний підхід, глибинна психологія, архетип, установка, психологічні захисти, позадосвідне, метадосвідне, онтологічне несвідоме, діагностико-корекційний процес.

АННОТАЦИЯ

Андрущенко Виктор Петрович, Яценко Тамара Семеновна.

Философско-психологические проблемы методологии познания психики.

Статья представляет философско-психологический взгляд на проблему познания психики в ее целостности и единстве сфер сознания и бессознательного. Основной акцент сделан на интеграционно-дезінтеграционных процессах, являющихся следствием субъективной интегрированности психики на ложных основаниях, детерминированных системой психологических защит. Предложена новая классификация психологических защит в их ситуативных и базальных проявлениях. Обоснован категориальный статус “метаопытного”, “внеопытного” как предпосылки базальных защит, связанных с предсознательным (онтологическим бессознательным) и пр. Поставлена проблема адекватности методов познания психики в ее целостности и осуществлен сравнительный анализ методологии традиционного и психодинамического подходов.

Ключевые слова: методология познания, субъект психического развития, целостность психического, единство сознательного и бессознательного, сознание, бессознательное, деятельностный подход, глубинная психология, архетип, установка, психологические защиты, внеопытное, метаопытное, онтологическое бессознательное, диагностико-коррекционный процесс.

ANNOTATION

Andrushchenko Viktor, Yatsenko Tamara.
Philosophical-Psychological Problems of Methodology of Cognition of Psychics.

The article presents philosophical-psychological view on the problem of cognition of psychics in its integrity and unity of the spheres of conscious and unconscious. The main attention has been given to the integration-disintegration effects, which is the consequence of subjective processes of integration of psychics on wrong basis, caused by the system of psychological defenses. The new classification of psychological defenses in their situational and basal manifestations has been proposed. The categorial status “meta-experience”, “out-of-experience” as a cause of basaldefence, connected with before-conscious (ontological unconscious) has been substantiated.

Key words: methodology of cognition, subject of psycho development, unity of psycho, conscious, unconscious, action approach, psycho-dynamical approach, psychological defenses, out-of-experience, meta-experience, ontological unconscious, diagnostic-correctional process.

Надійшла до редакції 31.01.2012.